

XIZMAT KO'RSATISH KORXONALARIDA IQTISODIY SAMARADORLIKNI
OSHIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Seytimbetov Kabul Serimbetovich

Qoraqolpoq davlat universiteti

Menejment va iqtisodiyot asoslari kafedrası o'qituvchisi.

sks-1971@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17917187>

Annotatsiya. Ushbu ishda xizmat ko'rsatish korxonalarida iqtisodiy samaradorlikni baholash mezonlari va ko'rsatkichlari keng yoritilgan. Mavzuda xizmatlar sohasi iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi sifatida qaralib, korxonalar faoliyatining samaradorligini aniqlashda qo'llaniladigan uslubiy yondashuvlar, moliyaviy va nisbiy ko'rsatkichlar tizimi tahlil qilinadi.

Shuningdek, xizmatlar hajmi, tannarxi, foyda miqdori, rentabellik darajalari, mehnat unumdorligi, resurslardan foydalanish samaradorligi kabi asosiy ko'rsatkichlarning mazmuni va ularni hisoblash usullari ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: Xizmat ko'rsatish sohasi, xizmat korxonalari, iqtisodiy samaradorlik, baholash mezonlari, samaradorlik ko'rsatkichlari, rentabellik, foyda, xizmat tannarxi, mehnat unumdorligi, resurslardan foydalanish samaradorligi, moliyaviy ko'rsatkichlar, raqobatbardoshlik, innovatsion rivojlanish, xizmatlar sifati, bozor talabi, boshqaruv samaradorligi, iqtisodiy tahlil, korxona faoliyatini baholash.

Аннотация. В данной работе подробно рассматриваются критерии и показатели оценки экономической эффективности предприятий сферы услуг. Рассматривается сектор услуг как важная составляющая экономики, анализируются методологические подходы, финансовые и относительные показатели, используемые для определения эффективности деятельности предприятий. Также представлено содержание ключевых показателей, таких как объем услуг, затраты, прибыль, уровень рентабельности, производительность труда, ресурсоэффективность и методы их расчета.

Ключевые слова: сектор услуг, предприятия сферы услуг, экономическая эффективность, критерии оценки, показатели эффективности, рентабельность, прибыль, затраты на услуги, производительность труда, ресурсоэффективность, финансовые показатели, конкурентоспособность, инновационное развитие, качество услуг, рыночный спрос, эффективность управления, экономический анализ, оценка эффективности деятельности предприятия.

Abstract. This paper examines in detail the criteria and indicators for assessing the economic performance of service sector enterprises. It examines the service sector as an important component of the economy and analyzes the methodological approaches, financial, and relative indicators used to determine enterprise performance. It also presents key indicators, such as service volume, costs, profit, profitability, labor productivity, resource efficiency, and calculation methods.

Keywords: service sector, service sector enterprises, economic efficiency, assessment criteria, performance indicators, profitability, profit, service costs, labor productivity, resource efficiency, financial indicators, competitiveness, innovative development, service quality, market demand, management effectiveness, economic analysis, enterprise performance assessment.

Xizmat ko'rsatish korxonasining iqtisodiy samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni bilish bilan bir qatorda, bu ko'rsatkichni o'lchash va tahlil qilish muhimdir. Har qanday jarayonning iqtisodiy samaradorligini aniqlash uchun ushbu jarayonni bajarish xarajatlarini aniqlay olish muhimdir.

Shuni hisobga olish kerakki, past xarajatlarning o'zi xayoliy yuqori samaradorlikni ko'rsatishi mumkin, chunki ko'plab mutaxassislarning fikriga ko'ra, ular korxonaning uzoq muddatli raqobatdosh ustunligi hisoblanmaydi.

Korxonaning iqtisodiy samaradorligini batafsil baholash uchun rentabellik, aktivlar rentabelligi va kapital sig'imi, moddiy va materiallarning rentabelligi, mahsuldorlik, kapital aylanmasi va boshqalar ko'rsatkichlari tizimidan foydalanish mumkin. Bu ko'rsatkichlar korxona ishlab chiqarishining qanchalik samarali ekanligini baholash va samaradorlikni oshirish zahiralarini aniqlash imkonini beradi.

Xizmat ko'rsatish korxonalari faoliyatini muvaffaqiyatli boshqarish ularning shakllanish xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlikni oshirish yo'nalishlari, mezonlari va kompleks baholash ko'rsatkichlarini tizimlashtirish hamda alohida belgilari bo'yicha guruhlab, tasniflashni zarurat etadi.

Bu esa xizmat ko'rsatish jarayonida iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish bo'yicha xulosa va tavsiyalar ishlab chiqish, xizmat ko'rsatish jarayonini optimalligini ta'minlash asosida uning miqdor va sifat ko'rsatkichlarining real va potensial imkoniyatlaridan samarali foydalanishga shart-sharoit yaratadi.

Samaradorlik tushunchasi, ehtimol, iqtisodiy nazariya va amaliyotda eng muhim hisoblanadi. Har bir tadbirkor samarali boshqaruvga juda qiziqadi. Shuning uchun bu hodisaning mohiyatini tushunish juda muhimdir.

Bu yanada muhimroq, chunki har qanday resursdan foydalanishni o'rganish ulardan foydalanish samaradorligi ko'rsatkichlarini hisobga olishni nazarda tutadi. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, har qanday faoliyatni tavsiflashda nafaqat ushbu faoliyatning natijasi nima ekanligini, balki unga qanday erishilganligini ham bilish muhim bo'lib, buning uchun qanday resurslar ishlatilgan va ular qanchalik samarali ekanligi nazarda tutiladi.

Shu sababli, umumiy ma'noda samaradorlik natija va ushbu natijani keltirib chiqargan xarajatlar yoki resurslar o'rtasidagi nisbatdir.

Natijalarni har xil usullarda xarajatlar bilan solishtirish mumkin: mantiqiy (masalan, faoliyat samaradorligini aniqlashda); farq sifatida, natijadan xarajatlar ayirilsa (masalan, foyda natija – daromad va uni olish xarajatlari o'rtasidagi farq sifatida aniqlanadi).

Tejamkorlik samaradorlikning mutlaq ko'rsatkichidir, chunki ular standart (resurs) va xarajatlarning haqiqiy darajasi o'rtasidagi farq sifatida aniqlanadi). Bunday ko'rsatkichlar mutlaq deyiladi.

Agar ko'rsatkichlar xarajatlar va natijalar o'rtasidagi bog'liqlik sifatida belgilansa (masalan, mehnat unumdorligi mehnat natijalari va mehnat xarajatlari o'rtasidagi bog'liqlik va boshqalar), ular nisbiy deyiladi. Nisbiy ko'rsatkichlar to'g'ridan-to'g'ri va teskari bo'lishi mumkin.

To'g'ridan-to'g'ri ko'rsatkichlar qaytim ko'rsatkichlari deb ataladi. Ushbu ko'rsatkichlar xarajatlar birligidan qancha natija birligi "olib tashlangan" yoki xarajatlarning "natija-qaytim" nima degan savollarga javob berish uchun mo'ljallangan. Teskari ko'rsatkichlar sig'im ko'rsatkichlari hisoblanadi.

Ushbu ko'rsatkichlar natija birligini olish uchun qancha xarajatlar birligi kerak yoki natijaning "xarajat sig'imi" nima degan savollarga javob berish uchun mo'ljallangan.

Xizmat ko'rsatish korxonasi iqtisodiy ko'rsatkichlarining samarali, harakatlantiruvchi roli ko'p jihatdan ularni hisoblash metodologiyasi va muayyan samaradorlikni aniqlash mezonlari bilan belgilanadi.

Mezon xizmatlar jarayonining samaradorligini oshirish bo'yicha uning mohiyatini va asosiy vazifalarini aniqlaydi. Mezonning asosiy vazifalarini aniqlashda xizmat ko'rsatish samaradorligining yakuniy natijalariga e'tibor qaratish muhim hisoblandi.

Yakuniy natija bir qator ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlar orqali aniqlanadi. Ushbu holatda xizmat ko'rsatish korxonalari faoliyati rivojlanishining mezonlari va ko'rsatkichlarini belgilashda sohaning muhim xususiyatlarini tavsiflash lozimdir.

Bizning fikrimizcha, xizmat ko'rsatish korxonalari faoliyatining iqtisodiy samaradorligi mezonlari unini oshirishning mohiyati va asosiy vazifalarini belgilaydi. Xizmat ko'rsatish korxonalari faoliyati samaradorligini baholash turli mezonlar asosida tahlil qilishni o'z ichiga olishi mumkin. Sohada iqtisodiy samaradorlikni baholash mezonlari turli xil tavsifiga ko'ra tasniflash mumkin.

Xizmat ko'rsatish korxonalari o'z maqsadlari va vazifalaridan kelib chiqib, iqtisodiy samaradorlikni baholash mezonlarini tanlaydi. Bunda ba'zi holatlarda ma'lum bir yo'nalish yoki bo'limning qisqacha tahlili amalga oshirilsa, ba'zida esa korxona iqtisodiy faoliyati har tomonlama, batafsil tahlil qilinadi.

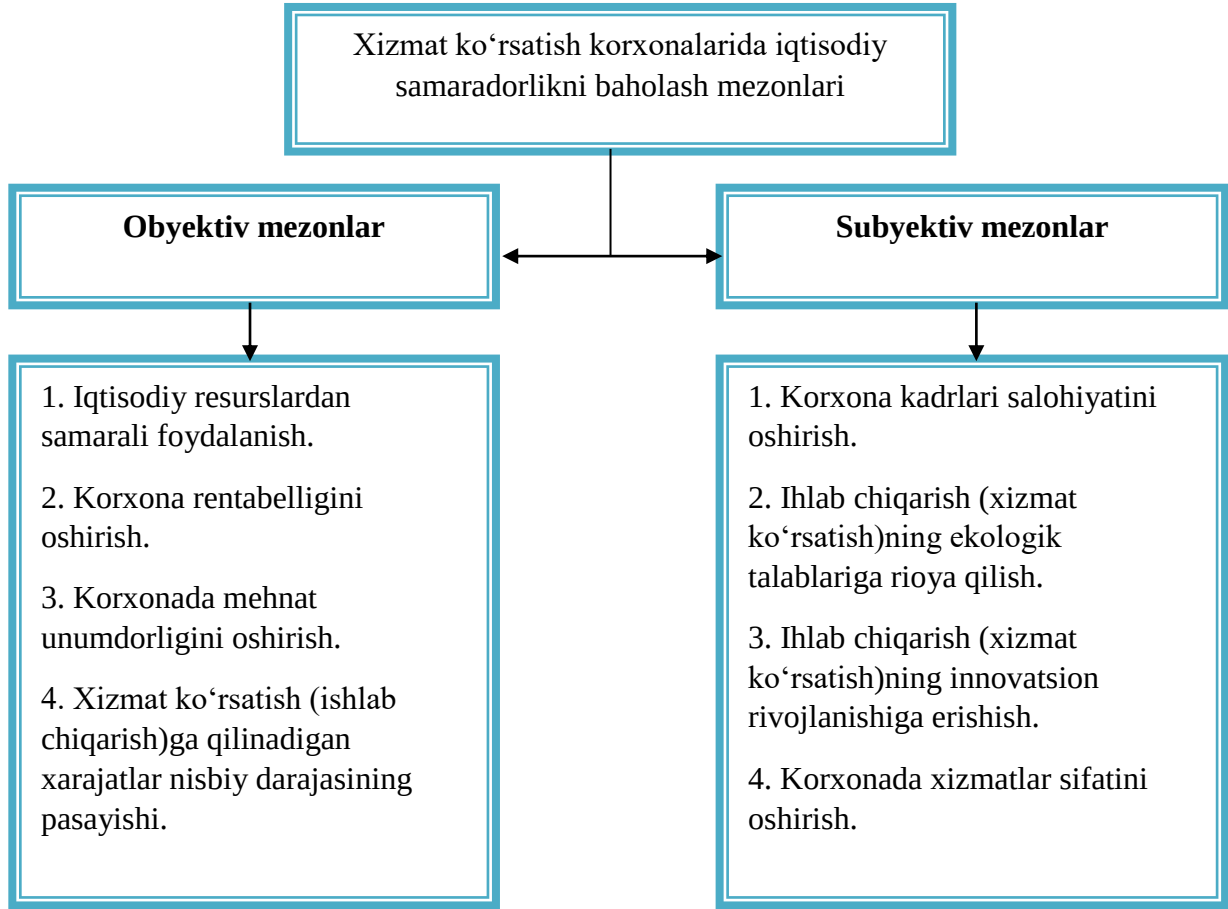
Xizmat ko'rsatish korxonalari faoliyatining iqtisodiy samaradorligini baholash turli mezonlar asosida tahlil qilishni o'z ichiga olishi mumkin.

Bizningcha, iqtisodiy samaradorlikni baholash obyektiv va subyektiv turlarga ajratish mumkin.

Obyektiv mezonlar – muayyan miqdoriy va nisbiy tavsifga ega o'lchanadigan aniq iqtisodiy ko'rsatkichlar. Bularga korxona daromadi, sof foyda, mehnat unumdorligi, fondlar samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar, rentabellik, o'zini qoplash va boshqalar kiradi.

Subektiv mezonlar – bu kuzatishlar va idrokga asoslangan iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari. Ularga personal samaradorligi, xodimlar professionalligi, atrof-muhit omillari va boshqa parametrlar kiradi.

Yuqorida keltirilgan xizmat ko'rsatish korxonalarida iqtisodiy samaradorlikni baholashning obyektiv va subyektiv mezonalaridan kelib chiqib qo'yidagi mezonlarga e'tiborimizni qaratamiz (1-rasm).

1-rasm. Xizmat ko'rsatish korxonalarida iqtisodiy samaradorlikni baholash mezonlari

Hozirgi vaqtda xizmat ko'rsatish korxonalari iqtisodiy ko'rsatkichlarini baholashning bir necha o'nlab usullari mavjud. Korxona o'zining iqtisodiy faoliyatini baholash uchun tayyor vositalardan foydalanishi yoki o'z mezonlari va usullarini ishlab chiqishi mumkin.

Korxonada iqtisodiy samaradorligini baholashning asosiy usullari qatoriga quyidagilar kiradi:

1. Trend usuli. Ko'rsatkichlar ma'lum bir davr uchun taqqoslanadi va tendensiya shakllanadi. Bu usul ma'lum vaqt oralig'ida indikatorning harakatini bashorat qilish imkonini beradi. Jarayon hisobot davri uchun haqiqiy ko'rsatkichlarni rejalashtirilgan ko'rsatkichlar bilan, shuningdek, oldingi va boshqa davrlarning qiymatlari bilan solishtirishi mumkin. Bu ishlab chiqarish jarayonlarining dinamikasini tushunish va samaradorligini baholash imkonini beradi. Trenddan foydalangan holda korxona samaradorligini baholash uchun quyidagilar qo'llaniladi: hisobot davrining haqiqiy natijalarini hisobot davri uchun rejalashtirilgan ko'rsatkichlar bilan taqqoslash; hisobot davrining haqiqiy natijalarini o'tgan davr ko'rsatkichlari bilan solishtirish; turli davrlar uchun ko'rsatkichlarni taqqoslash.

2. Strukturali usul. Bu umumiydan xususiyligga tadqiqot usuli. Birinchidan, korxona faoliyati bir butun sifatida ko'rib chiqiladi, so'ngra alohida elementlar tahlil qilinadi, masalan, alohida mahsulot kategoriyalari uchun foyda shakllanishi. Strukturali usul tadqiqot usuli bo'lib, avvalo tizimni umumiy nuqtai nazardan o'rganadi, so'ngra uni kichikroq qismlarga ajratadi: korxonaning

foyda keltiradigan faoliyat sohalari; tovar va xizmatlarning alohida turlaridan olingan foyda; korxona aktivlarining dinamikasi; korxona foydasidan foydalanish.

Metodologiyani qo'llashda strukturaning har bir elementi alohida tahlil qilinadi.

3. Qiyosiy usul. Qiyosiy tahlil – bu turli obyektlarni taqqoslash va solishtirish, ularning o'xshashlik va farqlarini ko'rsatadigan tadqiqot. Jarayonda rentabellik, daromad va operasion foyda ko'rsatkichlari solishtiriladi va taqqoslanadi. Komponentlarni bir xil mezonlar yordamida solishtirish mumkin. Ushbu usul taqqoslash uchun: rentabellik; daromad ko'rsatkichlari; operasion foyda ko'rsatkichlari ishlatiladi.

4. Omilli usul. O'zgaruvchilar qiymatlari o'rtasidagi munosabatlar o'rganiladi. Ma'lum qiymatlar noma'lumlarning kamroq soniga bog'liq deb taxmin qilinadi. Ushbu usul mehnat resurslari va ishlab chiqarish fondlaridan foydalanishni tahlil qilish uchun ishlatilishi mumkin.

Omili tahlil korxona faoliyatini tahlil qilish uchun ishlatiladi: korxonaning daromad ko'rsatkichlari; korxonaning foyda ko'rsatkichlari; mehnat resurslaridan foydalanish; ishlab chiqarish fondlaridan foydalanish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz". – T.: "O'zbekiston", 2016. – 56 b.
2. Abduraimov B.A va boshqalar. "Korxona iqtisodiyoti". Darslik. 2-nashri. – T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2013. – 368 b.
3. Абдукаримов Б.А., Пардаев М.Қ. "Корхонанинг иқтисодий салоҳияти таҳлили". СамИСИ, 2007.
4. Зарикеева М.М. Сервис соҳасида инновацион фаолиятни ривожлантириш ва хизматлар сифатини оширишга назарий ёндашувлар // Агро Илм журнали. -Т., 2023, №2 (89)
5. Васильев И. А.1. Анализ эффективности инвестиционных проектов. – М.: ВЕДИ, 2001.
6. Коваленко О.Г. Экономическая сущность оценки платежеспособности предприятия / О.Г.Коваленко. // Современ. науч. исслед. и инновации. – 2017. – № 1